

AT, UNA PUBLICACIÓ NECESSÀRIA

Juan Manuel Zaguirre Fernández

S'aprèn amb el temps que en això d'escriure es premia la brevetat i que la pompa avorreix; per aquesta raó, les ratlles següents seran prou concises, en un intent d'acomodar-hi la gran satisfacció personal i un agraïment sincer per haver estat al capdavant d'aquesta publicació durant gairebé vint anys —encara que de manera intermitent—, com ha estat, també intermitent, la seva periodicitat. Esquivant la nostàlgia, la mirada al passat confirma que la feina feta en justifica la continuïtat i també ens assegura que les maneres i els plantejaments ja no seran els mateixos, la qual cosa, en conjunt, pot ser encoratjadora. Segurament els compromisos de renovació d'aquesta publicació s'han allargat durant massa temps, abans s'hi van fer forat altres prioritats que no tenen el suport imprès com a preferència per a difondre la cultura arquitectònica. A canvi, tenim una altra manera de consumir cultura, més efímera i que poques vegades deixa empremta a les nostres biblioteques, però sí que ocupa una memòria —molt selectiva— en els nostres dispositius electrònics, amb el permís del criteri algorítmic que en discrimina la difusió a les xarxes.

La revista *AT Arquitectes de Tarragona* va sorgir amb la voluntat de ser necessària, com ho és tot allò relacionat amb l'apreciació i difusió de l'arquitectura en qualsevol territori, i així ho vaig manifestar en el títol i l'editorial del primer número, «Arquitectura necessària #1», de juny de 2002. L'interès

i la participació que va suscitar l'últim concurs d'idees per a la nova direcció i producció de la revista, convocat a aquest efecte, va confirmar que continua essent reconeguda com a necessària, tenint en compte els continguts i les noves mirades que van revelar els participants i també la implicació de noves generacions d'arquitectes que, per bé que es desenvolupen còmodament en l'escenari tecnològic, també reconeixen el valor afegit del procés d'edició que requereix qualsevol publicació en paper. Una aposta que es manifesta com un antídoto efectiu per a la immediatesa del consum més mediàtic.

Amb aquest número s'obre una nova època d'aquesta publicació, marcada pels grans desafiaments que sotgen, i estimulen alhora, la producció arquitectònica en general, alguns força relacionats amb l'ampli catàleg de valors i vinculacions estratègiques que es donen al Camp de Tarragona. Territori, paisatge, perifèria, governança, mobilitat, indústria, turisme, energia, formació, cultura i tants altres conceptes que potser encara no percebem prou, i que sens dubte esdevindran arguments sòlids per estructurar els pròxims números que es publicaran, pilotats per equips molt compromesos en analitzar les raons que s'amaguen darrere les formes de l'arquitectura.

Juan Manuel Zaguirre Fernández.

Doctor Arquitecte. Secretari i Delegat de Cultura de la Demarcació de Tarragona del COAC
Director de la Revista AT (2000-2019)

Àmbit del projecte per a la Diaconia Bethanien. Estat previ. Foto: María Viñé

Diaconia Bethanien. Estat actual. Foto: Georg Aerni

QUAN LA NATURA RECUPERA LA CIUTAT

María Viñé

El canvi climàtic i els símptomes recents i innegables de deteriorament de la salut del planeta ens obliguen a repensar la relació entre natura i ciutat. Aquest canvi de paradigma va acompanyat d'una transformació en l'"autopercepció" de l'ésser humà. En aquest sentit, hem passat d'un "auto-concepte" de superioritat sobre la natura, domesticada i domèstica, a acceptar la limitació de les intervencions humanes, assumint que s'hi tornen en contra. Fins al punt que, per al bé de la humanitat, cal que establim nous estàndards ecològics que obliguin a respectar la flora i la fauna del nostre hàbitat.

Aquesta nova situació exigeix a l'ésser humà una observació, una anàlisi i una comprensió més profundes dels mecanismes de l'ecosistema i els processos de la natura. D'altra banda, les conclusions disciplinàries deduïdes al llarg de la història haurien de servir de base per als pròxims processos de planificació, tant a nivell urbà com arquitectònic, i també paisatgístic. En el passat, la relació entre natura i ciutat era de caràcter més aviat antagònic, mentre que avui es desenvolupa d'una manera molt més entrelaçada. Aquesta relació es pot observar i analitzar a través dels diferents conceptes i casos d'estudi que exposarem a continuació. Són exemples que presenten diferents intensitats pel que fa a la presència de l'element natural i al grau de control per part de l'ésser humà.

1. Parcs involuntaris, o el contracop de la natura

A banda de l'indiscutible estat crític del medi ambient, la capacitat de recuperació de la natura continua sent sorprenent. Per exemple, quan es produeix una reconquesta natural en espais urbans obsolets i desallotjats per l'ésser humà. Aquest fenomen ha donat lloc als denominats "parcs involuntaris" (*involuntary parks*), neologisme creat per l'autor de ciència-ficció i ecologista nord-americà Bruce Sterling. Aquesta situació és fa evident, per exemple, en el cas de la zona d'influència de la planta de Txernòbil. Després de l'accident nuclear més greu que s'ha produït mai a Europa (1986), l'exèrcit de l'antiga Unió Soviètica va declarar Txernòbil "zona d'exclusió". L'àrea, limitada per un radi d'uns 30 km, fou evacuada pel risc imminent per a la salut dels habitants; des de llavors, el desenvolupament d'aquest indret ha estat sotmès a un seguiment continuat per part dels científics. Com a resultat d'aquesta observació, s'ha pogut detectar que diferents tipus d'arbres han sobreviscut a la radiació nuclear, com ara plantes pioneres dels boscos de bedoll o de pollancre, i que, en canvi, s'hi han extingit diferents tipus de pi. Al seu torn, s'ha observat la recuperació de diferents mamífers i espècies en risc d'extinció, com el visó europeu o el gat cervat. Avui dia no hi ha conclusions clares sobre l'estat de la zona i les conseqüències de l'accident, però els experts que s'encarreguen del seguiment coincideixen que l'ecosistema presenta indicis clars de recuperació, i que el balanç dels efectes negatius de l'accident nuclear és inferior als beneficis derivats del desallotjament de la població humana, la qual cosa ha permès el desenvolupament de la naturalesa salvatge.

Un altre cas d'estudi és el barri de Centralia a Pennsylvania, Estats Units. El 1962, Centralia fou desallotjat per les fuites contínues de gasos tòxics procedents d'unes mines de carbó que

s'havien incendiat a 90 m de profunditat. Des d'aleshores, s'ha observat que una àrea de 15 km² ha estat reconquerida per la natura silvestre.

Però un dels parcs involuntaris més coneguts és potser el de la ciutat de Detroit (EUA), on l'abandonament per les conseqüències de la crisi econòmica va afectar aproximadament 80.000 cases. Les ruïnes urbanes convertides en parcs involuntaris comencen a ser una destinació turística on es desenvolupen nombrosos projectes d'instal·lacions artístiques, arquitectòniques i fotogràfiques que han donat lloc al fenomen de l'"eco-gentrificació".

2. Jardins espontanis (la recuperació d'infraestructures urbanes obsoletes)

La recuperació natural, espontània i no planificada de certs espais també es produeix en zones d'infraestructures i solars industrials obsolets dins de teixits urbans. Aquesta situació és el resultat d'un desenvolupament consentit i observat per les oficines de planificació urbana.

Un exemple d'aquesta situació és la Petite Ceinture de París, una línia de ferrocarril circular establerta entre 1852 i 1869 que envolta la ciutat. La Petite Ceinture (el petit cinturó), que fou concebut inicialment per a mercaderies, també transportava passatgers, però amb l'auge de la xarxa de metro es va tancar aquest servei, i el de mercaderies va romandre fins el 1990. A partir d'aquesta data, tot el recorregut del cinturó fou envaït per una extensa vegetació que anava creant jardins incontrolats. En alguns trams fins i tot s'hi van arribar a eliminar les vies, generant uns corriols amb un aspecte natural que de cap manera feia pensar en la infraestructura prèvia.

Gràcies a l'absència de trànsit ferroviari i a la conservació del lloc, aquest ha estat poblat per vegetació silvestre i espontània, i també per algunes espècies d'animals. Tot plegat ha contribuït a la creació del paisatge "natural" de la Petite Ceinture, que en alguns trams es transforma en una autèntica reserva de flora i fauna dins d'un entorn urbà. Aquesta riquesa el converteix en un element important del paisatge verd parisenc: la configuració lineal del "petit cinturó" i la seva proximitat amb el bosc, els grans parcs, el Sena, els canals i els trams ferroviaris, afavoreixen la propagació d'espècies de fauna i flora dins d'una extensa xarxa ecològica que connecta els espais naturals de París amb els de la metròpoli en un continu ecològic.

El Pla de biodiversitat de París identifica la Petite Ceinture com una entitat ecològica que s'ha de preservar i enfortir donada la rica confluència entre l'àrea ferroviària i l'espai urbà. Tot i així, la Petite Ceinture no té connexió directa amb la ciutat. La seva inaccessibilitat degut al fet de que gairebé sempre estigui en un nivell inferior respecte al de la ciutat, fan que el límit entre l'univers ferroviari i l'univers urbà sigui en tot moment recognoscible i estableixi una relació singular entre aquests espais. Aquesta relació és, en la majoria dels trams, de tipus visual, conseqüència del perfil de la línia i de la configuració del seu entorn. Tant si és per l'efecte belvedere que ofereixen les seccions dels viaductes, o per la intimitat de les seccions de les trinxeres, el seu perfil determina la relació que manté amb la ciutat i dona forma a situacions urbanes molt variades i sovint inesperades.

Petite Ceinture. París.
Foto: Pierre Folk

El paisatge del "petit cinturó" i la seva rogalia, lluny de ser fix i immòbil, evoluciona amb el temps al ritme de les mutacions del teixit urbà que l'envolta. Durant l'estiu d'enguany se n'han oberts quatre trams amb una superfície de 16 hectàrees de jardí urbà per a l'ús públic. La intervenció paisatgística es redueix a la instal·lació de paviments durs de formigó en alguns trams i a unes mesures mínimes per superar els desnivells existents, com rampes o uns pocs esglaons. Les intervencions han sabut conservar l'encant del jardí gairebé salvatge al bell mig de la ciutat parisenca.

3. Zones ruderals

Un altre exemple del poder regeneratiu i d'auto-propagació dels sistemes naturals són les zones ruderals, expressió amb què es defineixen les zones de superfície ruderal (del llatí *rudus*, "grumoll", "tros", i, en sentit figurat, "grava", "runa") en un terreny erm. Poden ser d'origen natural, com les provocades per esclavissades de terra o caiguda de roques. Però també sorgeixen en zones que els humans ja no fan servir, en solars de runes urbanes, zones industrials o d'infraestructures obsoletes. Les àrees ruderals revelen la seva peculiaritat en allò que és petit, sovint ocult: acullen una comunitat molt especial de plantes (flora ruderal) i animals, les anomenades espècies pioneres, i constitueixen un hàbitat important per a aquestes espècies animals (especialment insectes) i vegetals, amb un paper significatiu en el manteniment de la biodiversitat.

El projecte per a la diaconia Bethanien de Zurich, obra de Neuland, es va plantejar a partir del seu context ruderal: un solar adjacent a una zona industrial amb unes vies ferroviàries gairebé sense ús. El projecte és el resultat d'una negociació amb els organismes públics: es va permetre la construcció d'un edifici de 40 m d'alçària, el qual permetia buidar un gran espai exterior, a canvi de convertir la parcel·la d'un aparcament en superfície en un espai públic amb una extensa vegetació i arbrat com a elements fonamentals, per contribuir a millorar el clima urbà i contrarestar els efectes de l'escalfament. La proximitat de l'antiga via ferroviària, amb la seva vegetació ruderal específica i les superfícies de grava, han portat a introduir plantes i arbres d'espècies pioneres i de caràcter ruderal; al començament, les superfícies vegetals no es van arribar a cobrir de plantes, per propiciar que s'annessin complementant amb vegetació espontània. Un alt grau de permeabilitat de la superfície amb tantes zones de vegetació també contribueix a millorar la gestió de les aigües pluvials, reconduint una gran part d'aquestes,

purgades per la capa de terra vegetal, directament al sòl sense haver d'introduir-les en el sistema de canalització.

Donat que l'espai també comprèn un centre de cures pal·liatives, un requisit per al paviment era que garantís l'accessibilitat de cadires de rodes i caminadors. Per aquest motiu es va optar per unes llambordes de pedra natural, però amb una textura rugosa i les juntes dimensionades per a complir també amb determinats requisits a l'hora d'acollir microorganismes de zones ruderals, fomentant d'aquesta manera el caràcter propi de la biodiversitat.

4. Algunes consideracions finals

Els casos d'estudi comentats anteriorment, juntament amb d'altres que no hem esmentat, demostren la capacitat inherent i auto-regeneradora de la natura. Allà on els humans es retiren, l'ecosistema restableix el seu equilibri en un procés continu. El desenvolupament de l'espai públic i urbà ha d'aprofitar aquestes sinergies, i les lògiques d'aquests processos s'han d'integrar en el desenvolupament del disseny per tal d'optimitzar esforços i recursos. Es tracta d'establir el marc que defineix els límits entre allò que podem dissenyar i allò que es pot generar sense la nostra intervenció, fent-ne sempre un seguiment i controlant els processos espontanis. D'aquesta manera, els límits entre natura i ciutat es poden diluir a favor d'un paisatge urbà més sostenible.

El risc imminent d'aquestes transformacions urbanes és la gentrificació que provoquen, de manera que allò que s'ha concebut des del punt de vista de la sostenibilitat ambiental és contraproduent per a la convivència social. El "verd" no és cap garantia per a la millora social i global de totes les classes socials. Hi ha nombrosos exemples de "gentrificació verda", projectes de millora ambiental i urbanística que propicien la pujada de preu dels immobles i acaben expulsant els veïns de tota la vida a favor d'habitants nouvinguts amb rendes més elevades. En aquest sentit, gran part de la responsabilitat hauria de recaure en els organismes públics, que són els que han de liderar aquestes transformacions urbanístiques, i no només amb la creació dels processos de gestió i el marc legal per promoure una construcció més sostenible, sinó també garantint que estiguin al servei de tota la societat.

María Viñé és arquitecta per l'escola d'arquitectura de Kaiserslautern (Alemanya). És socia fundadora del despatx Neuland ArchitekturLandschaft a Zurich. Anteriorment fou professora associada a l'Escola Politècnica Federal Suïssa de Zurich (ETH).